

Gripsholms ståthållarflygel

Fornlämning Kärnbo 38:1, Gripsholms slott 1:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.

Nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Gripsholms ståthållarflygel

Fornlämning Kärnbo 38:1, Gripsholms slott 1:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning.

Nyare tid

Patrik Gustafsson Gillbrand

Sammanfattning

Sörmlands Arkeologi AB har under perioden 2016-04-04 – 2016-04-07 genomfört en arkeologisk förundersökning inom fornlämning Kärnbo 38:1, fastigheten Gripsholms slott 1:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län.

Förundersökningen utfördes med anledning av att Statens Fastighetsverk påbörjat åtgärder efter angrepp av hus-svamp inne i Ståthållarflygeln. I anslutning till det öppnades ett schakt på utsidan varvid en tidigare okänd mur framkom. Under golvet i flygeln hade även en stenläggning påträffats. Därefter avbröts arbetet och en tillstånds-ansökan lämnades in till länsstyrelsen. Förundersökningsområdet återfanns i det sydvästra hörnet av den yttre borggården och de öppnade schakten uppgick till cirka 21 m². Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att klargöra fornlämningens datering, karaktär, komplexitet och omfattning inför en eventuell arkeologisk undersökning.

Inom det utvändiga schaktet framkom en grundmur av sten och tegel som påträffades cirka 0,2 meter under markytan. Muren var cirka 10 meter lång, 0,65 meter bred och 0,6 meter hög. I dess norra ände vinklade muren av åt väster in under den befintliga grundläggningen. Mellan murens västra sida och flygelns yttre vägg fanns rester efter ett bevarat tegelgolv. Muren utgör delar av en byggnad som revs i samband med att Ståthållarflygelns uppförande år 1691. Möjligen kan byggnaden ha varit slottets Proberhus (laboratieverkstad) och uppfördes då i början av 1590-talet. Öster om muren framkom rester efter en kullerstensläggning som utifrån stratigrafien kan sägas vara äldre än muren. Vid förundersökningen påträffades få fynd, i huvudsak kakelugnsfragment och keramik som kan dateras till 1500-talets slut.

På insidan av Ståthållarflygeln framkom delar av ytterligare en mur, cirka 2 meter lång, 1,5 meter bred som var uppförd av cirka 0,5-0,7 meter stora gråstenar murade med kalkbruk. Utifrån konstruktionen och stenarnas storlek kan man sluta sig till att det rör sig om grunden till en mycket kraftig stenmur som böra vara cirka 2,6 meter bred. I samband med att flygeln uppfördes omnämns att man rev den västra försvarsmuren och förmodligen är det en del av den som har påträffats.

Rapporten kan laddas ned via
www.sormlandsarkeologi.se

eller beställas från

Sörmlands Arkeologi AB
Tideliugatan 37
118 69 Stockholm

mail@sormlandsarkeologi.se

Grafisk form och layout: Lars Norberg
Kart- och ritmaterial: Patrik Gustafsson Gillbrand
Omslagsfoto: Runstenen U692 på Oknö i Mälaren.

© Sörmlands Arkeologi AB
Nyköping 2016

Innehåll

Sammanfattning 2

Utgångspunkt 5

Tidigare undersökningar

Syfte & metod 5

Syfte

Metod

Topografi & kulturmiljö 6

Gripsholm

Resultat 8

Schakt

Rutor

Anläggningar

Fyndmaterial

Utvärdering 10

Omfattning

Innehåll & karaktär

Dateringar

Bevarandegrad

Vetenskaplig potential

Disussion & tolkning 12

Referenser 13

Arkiv

Webbsidor

Administrativa uppgifter 14

Bilagor 16

Bilaga 1. Utdrag ur Fastighetskartan med förundersökningsområdet markerat. Skala 1:4000

Bilaga 2. Utdrag ur Fastighetskartan med förundersökningsschakt utmarkerade. Skala 1:1000

Bilaga 3. Schakt och anläggningsplan

Bilaga 4. Schakttabell

Bilaga 5. Ruttabell

Bilaga 6. Anläggningsregister

Bilaga 7. Fotodokumentation

Bilaga 8. Plan- & profilritningar

Figur 1. Utdrag ur Sverigekartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:1 000 000.
Källa: Lantmäteriet.

Utgångspunkt

Sörmlands Arkeologi AB har under perioden 2016-04-04 – 2016-04-07 genomfört en arkeologisk förundersökning inom fornlämning Kärnbo 38:1, fastigheten Gripsholms slott 1:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län (figur 1, 3 & bilaga 1).

Förundersökningen utfördes med anledning av att Statens Fastighetsverk och Heyowski Olson Strömholm Arkitekter AB (HOS Arkitekter AB) hade påbörjat åtgärder efter angrepp av hussvamp inom Ståthållarflygeln på Gripsholms slott.

Ett cirka 7 meter långt, 2 meter brett och 0,95 meter djupt schakt hade tagits upp vid byggnadens sydöstra långsida. I schaktet påträffades en stenmur, varvid arbetet avbröts och en tillståndsansökan enligt kulturmiljölagen skickades in till länsstyrelsen 2015-09-16. I det yttre schaktet planerade man att anlägga ett dräneringsrör mellan den påträffade muren och huslivet samt förlänga schaktet med ytterligare 13,5 meter åt nordväst. Därtill hade en 5 x 2 meter stor yta under golvbjälkarna inne i Ståthållarflygeln öppnats där material rensats bort i syfte att avlägsna svampsporer. Där i framkom en förmodad äldre golvläggning av sten. Schakten var belägna i det södra hörnet av den yttre borggården inom Gripsholms slott (figur 4).

2016-03-03 initierade Statens Fastighetsverk ett byggmöte på Gripsholm. Närvarande var Ronny Wängdal (Fastighetsförvaltare vid Statens Fastighetsverk), Jakob Strömholm (Slottsarkitekt, HOS Arkitekter AB) samt Patrik Gustafsson Gillbrand (Sörmlands Arkeologi AB). Vid mötet framkom att den planerade förlängningen av schaktet kom att utgå på grund av att avrinningen inte skulle fungera som tänkt. Däremot behövdes inga ytterligare ytor tas i anspråk. Av den anledningen reviderades undersökningsplanen och kostnadsberäkningen som länsstyrelsen godkände 2016-03-07.

Beslut i ärendet är fattat av länsstyrelsen i Södermanlands län (1st dnr 431-5229-2015) enligt 2 kap. 13 § i Kulturmiljölagen (1988:950). Ansvarig för kostnaden var Statens Fastighetsverk. Projektledare samt fält- och rapportansvarig var Patrik Gustafsson Gillbrand, verksam som arkeolog vid Sörmlands Arkeologi AB.

Tidigare undersökningar

Endast tre tidigare arkeologiska undersökningar har utförts i anslutning till Gripsholm (bilaga 1 & 2). År 1991 genomfördes en arkeologisk förundersökning utanför slottets nordöstra del, i den så kallade Sjöporten belägen i Karl IX flygel. Här framkom avsatta kulturlager och murar som daterades till 1500-talet samt en träränna i anslutning till en brunn (Ljung 1993). Under år 1999 genomfördes en antikvarisk kontroll till följd av fuktskador inne i Kavaljersflygeln. Två

mindre provgropar togs upp, varvid en mur framkom under olika raseringslager i botten av det ena gropen. Stenarna i muren var sammanfogade med kalkbruk. Stenkonstruktionen tolkades som en rest av den östra befästningsmuren, uppförd på 1500-talet (Hermelin 2000).

Vidare genomfördes en arkeologisk förundersökning inom delar av Gripsholms slottspark, inför olika åtgärder av parkanläggningen under år 2002. Rester av en mur från 1720-talet uppdagades i samtliga upptagna schakt. Av muren återstod endast den kalkbruksfogade grundmuren av natursten, medan överbyggnaden av tegel var helt bortrivnen. I övrigt framkom fynd av bland annat kritpipsskaft, yngre rödgods och tegellager från 1600-1700-talen (Pettersson 2003).

Därutöver har en marinarkeologisk undersökning genomförts direkt öster om slottsholmen år 1989. Vid undersökningen dokumenterades pålspärrar i vattnet. I samband med undersökningen plockade man även upp fynd, i huvudsak porslin, från Mälarens botten (Kärnbo 230). Därtill dokumenterades ett cirka 12 meter långt fartygsvrak, en så kallad bondeseclare eller allmogefartyg (Kärnbo 231). Fartyget daterades till att vara mellan 70-400 år gammalt (FMIS).

Syfte & metod

Syfte

Syftet med den arkeologiska förundersökningen var att klargöra fornlämningens datering, karaktär, komplexitet och omfattning inför en eventuell arkeologisk undersökning. Om lämningarna inte var omfattande till sin karaktär kunde de undersökas och tas bort inom ramen för den aktuella förundersökningen.

Metod

Det exteriöra schaktet (schakt 1) finrensades för hand för att möjliggöra en bedömning av eventuella konstruktioners och kulturlagers datering, karaktär, komplexitet och omfattning. För att svara mot förundersökningens syfte grävdes tre ytor om 1-2 x 0,5 meters storlek (Ruta 1-3) inom schaktet. De undersöktes stratigrafiskt för hand ned till 0,2-0,7 meters djup (se resultat).

I samband med förundersökningen konstaterades det att muren sträckte sig utanför schaktets båda kortändor. Efter samråd med Statens Fastighetsverk och länsstyrelsen (2016-04-05), fattades beslut om att schaktet skulle förlängas genom att för hand gräva fram och följa murens krön åt nordväst. Syftet var att eftersöka var muren tog slut alternativt vek av och därmed få kunskap om dess funktion och utbredning. Det var däremot inte möjligt att undersöka murens förlängning åt sydöst, på grund av att den fortsatte in under en stenlagd yta med en grind belägen mellan Griptornet och

Ståthållarflygeln. Arbetet rymdes inom ramen för den beräknade kostnaden.

Även den tidigare framtagna interiöra ytan rensades för hand (schakt 2). Därefter besiktigades och dokumenterades stenläggningen för att klargöra dess konstruktion, funktion och tidsställning

De öppnade schakten lades inte igen i samband med att fältarbetets avslutande. Murar och konstruktioner kommer inte att beröras av de planerade dräneringsarbeterna, utan kommer att täckas över och därmed bevaras.

Schakt, konstruktioner och sektioner dokumenterades digitalt med hjälp av en RTK-GPS alternativt skalenligt för hand på uppmättningsritning jämte sektionensritning med lagerbeskrivning. Dokumentationen har använts vid framställning av profil- och planbilder samt översiktsskator. Ett representativt urval av översikter och detaljer har fotodokumenterats med digital kamera.

Inga fynd eller benmaterial sparades, däremot beskrevs de i text och fotograferades. Skälet var att samtliga föremål och ben framkom i omrörda lager och bedömdes endast kunna ge generell information om platsen.

Naturetenskapliga analyser

Vid förundersökningen skulle ¹⁴C-prov samt dendrokronologiskt prov samlas in om lämpliga material påträffades. Samtliga påträffade lager utgjordes av utfyllnadsmassor vars tillkomst och innehåll bedömdes som osäkra ur dateringssynpunkt. Av den anledningen samlades inga daterbara material in från lagren. Ett kalkbruksprov plockades in från muren i schakt 1 i syfte att preparera fram kol för en ¹⁴C-analys. Inget

daterbart material påträffades dock i de insamlade och sönderdelade bitarna. Därmed utgick ¹⁴C-analysen. Det framkom heller inget trä vid förundersökningen, varför också den dendrokronologiska analysen utgick.

Topografi & kulturmiljö

Gripsholm är beläget cirka 250 meter sydväst om Mariefreds stad och uppfördes ursprungligen på en avlång ö, cirka 200 meter lång och 80 meter bred. Numera är ön sammanbunden med fastlandet, men det ursprungliga avståndet till stranden tycks ha varit stort, kanske upp till 200 meter (bilaga 1). Ön är avgrävd med en vallgrav som separerar slottet från Slottsbacken belägen i nordväst. Strax norr om Griptornet på den yttre borggården kan man se en mindre yta med berg i dagen. I övrigt består undergrunden av morän (SGU). De högst belägna delarna av slottsholmen ligger på cirka 7 meter över havet.

Gripsholm

Borgen uppfördes av Bo Johnsson (Grip) som döpte den efter sitt vapen. Han bytte till sig gårdar i området under slutet av 1370-talet. Marken där Gripsholm anlades tillhörde tidigare gårdarna *Näsby*, som troligen låg cirka 300 meter väster om slottet (Kärnbo 77:1) och *Finnsta* som ligger cirka 800 meter nordväst om borgen (FMIS, Westlund 1928, s. 6). I ett av sina brev från år 1386 kallar Bo Jonsson Grip platsen för sin "curia" eller sätesgård vid denna tid. Av denna byggnad återstår rester i form av murar som ingår i det så kallade Kronkökets södra och västra fasad (bilaga 2). År 1472 bytte Sten Sture till sig borgen som hade den som sin privata gård. År 1498 doneras gården till det nyigen grundade

Figur 2. Södra hörnet av den yttre borggården. Förundersökningsområdet återfinns längst ned i bild mellan Griptornet till vänster och Ståthållarflygeln till höger. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 3. Utdrag ur Terrängkartan med undersökningens belägenhet markerad. Skala 1:50 000.
Källa: Lantmäteriet

Kartusianerklostret *Pax Mariae*. Det är oklart i vilken omfattning och utbredning det medeltida Gripsholm haft, men år 1485 och 1505 omnämns både ett kapell och ett torn (Westlund 1948, s. 11ff).

Vid början av 1500-talet återkrävde Gustav Vasa klostret, bildade kungsgård av Gripsholm och lät bygga ut och om borgen under åren 1537-1545 (Lovén 1996, s. 305, Westlund 1948, s. 4). Därefter följde en rad byggprojekt initierade av Erik XIV och Karl IX. Bland annat färdigställdes den östra och västra sträckmuren (försvarsmurar) som Gustav Vasa påbörjade år 1550 och som slutfördes under Erik XIV:s tid. Därtill uppfördes den så kallade Stureskansen och Porthuset (Hauptmannflygeln) av Karl IX som därmed sammanband borgens äldsta delar med försvarsmurarna och Vasaborgen.

Den östra sträckmuren är väl belagd och ingår i den så kallade Kavaljersflygeln som uppfördes på 1770-talet (Westlund 1948, s. 4). Muren finns även avbildad i *Svecia Antiqua* (figur 9). Däremot saknas närmare kunskap om var den västra försvarsmuren stod och hur den var uppbyggd. I samband med att Ståthållarflygeln uppfördes av änkedrottning Ulrika Eleonora år 1691 omnämns dock att den västra sträckmuren revs (Westlund 1948, s. 181).

Resultat

Schakt

Schakt 1 följde utsidan av Ståthållarflygeln och var totalt 7,8 meter långt, 1-1,9 meter brett och 0,7-1 meter

djupt (figur 4 & bilaga 2-4 & 7-8). I schaktets hela längd framkom en grundmur (A1) samt ett fragmentariskt tegelgolv (A2).

Eftersom det visade sig att muren fortsatte åt nordväst, förlängdes schaktet med ytterligare 2,8 meter. Det förlängda schaktets bredd var mellan 1-1,6 meter och grävdes ned till mellan 0,2-0,4 meter från markytan. Muren fortsatte i ytterligare 1,9 meter, där ett hörn till muren påträffades. Därför breddades schaktet in mot flygelns yttervägg och muren kunde följas i ytterligare 0,5 meter åt väster. Här fanns dock endast den kalkbruksfogade grundmuren av natursten bevarad (figur 5, bilaga 3 & 7-8).

Direkt norr om muren påträffades en cirka 0,8x0,8 meter stor kalkstensplatta som låg i anslutning till överkanten av murens grundläggningsstenar, cirka 0,4 meter under markytan. Kalkstensplattan har förmodligen ingått i en stenbeklädd gårdsplan samtida med muren (figur 5, bilaga 3 & 7-8).

Schakt 2 upptogs i det sydöstra rummet inne i Ståthållarflygeln under ett befintligt trägolv (figur 7 & bilaga 2-4 & 7-8). Schaktytan uppgick till en storlek om 5x2 meter och grävdes cirka 0,5 meter ned under golvet. Större delen av ytan bestod av utfyllnadsmaterial i form av kalkbrukskross med inslag av sten och tegelkross. I rummets nordvästra och sydöstra delar återfanns murbasen till flygelns väggar.

I den sydöstra delen av schaktet fanns en cirka 2 meter lång och 1,5 meter bred yta av kalkbruksmurade stenar (A4). Inga fynd eller daterbart material påträffades i schakt 2.

Figur 4. Schakt 1 efter upprensning. I bilden ser man en mur och ett tegelgolv. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Rutor

I botten av schakt 1 grävdes tre ytor (Ruta 1-3) så djupt det var möjligt i syfte att kontrollera underliggande lager och fånga upp ett fyndmaterial. Ingen av rutorna kunde grävas ned till orörd mark (bilaga 3 & 5).

Ruta 1 var 1x0,5 meter stor och öppnades centralt i schaktets västra del. Rutan grävdes ned cirka 0,2 meter från schaktets botten. Vid undersökningen framkom ett större stenblock som upptog hela den undersökta rutan.

Ruta 2 var 1x0,5 meter stor och öppnades i schaktets södra del, varvid flera utfyllnadslager framkom som bestod av olika sandiga och siltiga lager varvat med tegelkross. Ytan undersöktes till ett djup om cirka 0,7 meter från schaktbotten. Arbetsutrymmet var allt för begränsat för att det skulle vara möjligt undersöka ytan djupare.

Ruta 3 var 2x0,5 meter stor och öppnades upp öster om muren och grävdes ned cirka 0,3 meter från schaktbotten (bilaga 8). Under ett utfyllnadslager av tegelkross framkom ett gråbrunt utfyllnadslager av siltig sand. Därunder fanns ytterligare ett utfyllnadslager av gulbrun morän som vilade på ett lager av mörkbrun humös sand. Lagret täckte i sin tur en yta som bestod av tätt lagda, cirka 0,05-0,15 m stora, stenar (**A3**). Arbetsutrymmet var dock allt för begränsat för att ytan kunde undersökas djupare.

Anläggningar

I det yttre schaktets (schakt 1) hela längd, fanns en grundmur uppbyggd av kalkbruksfogad natursten med tuktad sten därovan samt med ett bevarat krön av stortegel (**A1**). Tegelstenarna var lagda med kopp-

sidan (kortändan) utåt och var parställda. Muren var cirka 10 meter lång, 0,65 meter bred och 0,6 meter hög och återfanns cirka 0,20 meter under markytan. I dess norra ände vek den av in under Ståthållarflygeln. Här saknades dock tegelsten och utgjordes endast av kalkbruksmurade grundstenar (figur 5 & bilaga 8).

Mellan murens västra sida och flygelns yttervägg fanns rester efter ett bevarat tegelgolv inom en cirka 2,9 meter lång och 0,6 meter bred yta (**A2**). På murens insida, invid tegelgolvet, fanns rester av vit kalkputs bevarat. Allt tegel var av typen stortegel (figur 5 & bilaga 3, 6 & 7-8).

Direkt öster om muren påträffades i schakt 1 (Ruta 3) en yta som bestod av tätt lagda, cirka 0,05-0,15 meter stora, stenar (**A3**). Stenarna återfanns cirka 0,7 meter under dagens markyta på en nivå som motsvarade undersidan av murens nedersta skift av sten. Förmodligen rör det sig om en kullerstenläggning som bör vara äldre än muren (figur 5 & bilaga 3, 6 & 7-8).

I den sydöstra delen av schakt 2 fanns ett parti av ytterligare en mur bevarad. Den bestod av en cirka 2 meter lång och 1,5 meter bred yta av kalkbruksmurade tuktade stenar, cirka 0,5 meter stora (**A4**). Alla stenar var flata utom en som var cirka 0,15 meter högre och ore-gelbundet tuktad i ytan.

Direkt söder om den högre stenen fanns en yta av kalkbruk med negativa avtryck av både sten och tegelsten som visar att muren har varit högre. Fyllnadsmaterial avlägsnades nordväst om murstenarna, vilka de befanns vara mellan 0,3-0,5 meter tjocka (figur 8 & bilaga 3, 6 & 7-8). Om muren fortsätter till ståthållarflygelns södra

Figur 5. Vid förundersökningen förlängdes schakt 1 cirka 3 meter åt nordväst. Här påträffades ett murhörn. Muren befanns även vika av in under Ståthållarflygeln åt väster. Här fanns dock endast murens grundstenar kvar. Muren bör ha utgjort väggarna till en byggnad. Närmast i bild kan man ana en kalkstensplatta in situ. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

yttervägg bör den vara cirka 2,6 meter tjock. Utifrån konstruktionen och stenarnas storlek kan man sluta sig till att det rör sig om grunden till en mycket kraftig stenmur.

Fyndmaterial

I fyllnadslagren i det yttre schaktet framkom enstaka fynd av svartglaserat kakelugnskakel med bårder i relief. Därtill framkom en bit av ett krön till en kakelugn med snedställda band med ramar varvat med en bård med knoppar däremellan. Kaklet kan utifrån ornamentik och glasyr dateras till 1500-talets slut (figur 6). Liknande kakel finns för övrigt på en stående kakelugn i salen utanför Hertig Karls kammare inne i slottet.

Därtill påträffades fragment av fönsterglas, bitar av blyinfattning till fönster samt taktegel av munk- och nunnetyp (figur 6). Typen av taktegel var i bruk från medeltid fram till 1600-talet för att sedan fasas ut till förmån för vingtegel (<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/tak/tegelpannan-en-svensk-klassiker>).

I raseringslagret som täckte kalkstensplattan i schakt 1 påträffades en skärva yngre rödgods med brungrön något skrovlig glasyr med silvriga stänk (figur 6). Keramiktypen kan förmodligen dateras till 1500-talet.

Ben påträffades sporadiskt och bestod i huvudsak av revben från får/get och nöt, det vill säga matavfall.

Utvärdering

Omfattning

I schakt 1 påträffades en cirka 10 meter lång mur (A1) cirka 0,2 meter under dagens markyta. Murens fulla

längd är inte känd i den sydöstra delen, men kan vara minst en meter längre, det vill säga cirka 11 meter lång.

I anslutning till muren framkom ett tegelgolv (A2) cirka 0,6 meter under dagens markyta beläget mellan muren och flygel. Därtill påträffades en kalkstenplatta som kan utgöra en stenbeklädd markyta samtida med muren. Vidare påträffades en kullerstenbeklädd yta (A3) i schakt 1 öster om muren på cirka 0,7 meters djup under dagens markyta. Stenanläggningens utbredning är okänd.

I schakt 2 framkom, cirka 0,5 meter under dagens trägolv, delar av en kraftig stenmur (A4). Utbredningen av muren utanför den öppnade ytan är oklar, men om den fortsätter till flygelns yttervägg kan den vara cirka 2,6 meter tjock.

I varken schakt 1 eller 2 har någon undergrund kunnat bekräftas vid den arkeologiska förundersökningen.

Innehåll & karaktär

Muren i schakt 1 utgjordes av en grundmur av natursten med ett påföljande skikt av tuktad sten med ett skift tegel därovan (A1). Längden i det öppnade schaktet uppgick till cirka 10 meter, bredden var 0,65 meter och höjden cirka 0,4 meter. Muren gick parallellt med flygelns östra långsida och vek av in under den nuvarande bygganden i nordväst. Murens bredd och konstruktion visar att det rör sig om resterna efter en byggnad.

Muren täcktes av utfyllnads- och raseringslager som till största delen bestod av tegel- och kalkbrukskross med sporadiska fynd i form av kakel, fönsterglas och djurben. Därtill framkom stenbeklädda markytor belägna utanför den rivna bygganden i form av en kalkstenplatta och en kullerstenläggning.

Figur 6. Fynd som påträffades raseringslagret som täckte muren i schakt 1. Till vänster två bitar av svartglaserat kakel från 1500-talets slut. Överst ett sekundärbränt kakelfragment från samma tid. I mitten bly till ett fönster. Till höger ett fragment av taktegel av munktyp som förekom från senmedeltiden fram till 1600-talet. Längst ned en skärva yngre rödgods från 1500-talet. Fynderna sparades ej. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Under golvet i schakt 2 påträffades delar av ytterligare en mur, cirka 2 meter lång och 1,5 meter bred, uppbyggd av cirka 0,5 meter stora gråstenar murade med kalkbruk (A4). Utifrån konstruktionen och stenarnas storlek kan man sluta sig till att det rör sig om grunden till en mycket kraftig stenmur. På insidan av muren återfanns endast utfyllnadsmassor av krossat kalkbruk, tegelkross och stenar.

I schakten kunde det konstateras att fyndmängden var liten. Anledningen till fyndfattigdomen hänger förmodligen samman med att de upptagna ytorna huvudsak utgjordes av ett rivet hus och en riven försvarsmur.

Dateringar

Eventuellt fanns rester efter en äldre kullerstenbeklädd markyta (A3) som verkar föregå den påträffade byggnaden stratigrafiskt inom den yttre borggården. Därmed kan den vara anlagd under Gustav Vasa eller något tidigare.

I schakt 2 påträffades resterna efter en kraftig stenmur (A4) som föregick Ståthållarflygeln eftersom byggnaden till delar är uppförd på den kraftiga stenmuren. Det finns skriftliga omnämmanden att den västra sträckmuren revs inför uppförandet av byggnaden år 1691. Den västra sträckmuren uppfördes däremot mellan åren 1580 och 1590 (Westlund 1948, s. 176).

Muren till den byggnad som påträffades i schakt 1 (A1) går in under flygeln och är därmed äldre än år 1691, men möjligen yngre än sträckmuren (A4). Kanske har byggnaden stått direkt innanför försvarsmurens södra och sydvästra hörn.

Resonemanget kring murarnas dateringar styrks även av fyndbilden. I fyllnadslagren framkom enstaka fynd

av kakelugnskakel, taktegel, yngre rödgods som i huvudsak kan dateras till 1500-tal.

Bevarandegrad

Murverket i schakt 1 var relativt välbevarad och tydlig. Närmast Ståthållarflygeln var dock muren betydligt mer raserad, vilket säkert också är fallet för murens eventuellt fortsatta utbredning in under flygeln om den finns bevarad.

Det fanns även en antydning till att det sena 1500-talets stenkädda markyta kan finnas bevarad utanför schakt 1 åt norr. Möjligen kan även en äldre kullerstenbeklädd yta sträcka sig utanför schakt 1 åt öster.

Muren i schakt 2 återfinns med största sannolikhet kvar under flygelns södra och västra ytterväggar. Muren är välbevarad, om än till delar borttagen i samband med 1691 års byggnadsarbeten inför flygelns uppförande.

Vetenskaplig potential

Den arkeologiska förundersökningen har visat att det mycket väl kan finnas ytterligare murar, gårdbeläggningar och huskonstruktioner som är okända i och runt Gripsholm. Borgen har visat sig vara betydligt mer komplex vad gäller sin byggnadshistorik än vad som hitintills varit känt.

De påträffade murarnas fullständiga utbredning är inte säkerställd, utan endast uppskattad. Inför ytterligare renoveringsarbeten av Ståthållarflygeln finns goda möjligheter att påträffa fler murar och ett rikligare fyndmaterial som kan ge besked om den påträffade byggnadens utbredning, konstruktion, datering och funktion.

Särskilt viktig är den yttre borggården. Det är förmodligen här som spåren efter den medeltida borgen kan göra

Figur 7. Översikt av schakt 2 som återfanns i det sydöstra rummet inne i Ståthållarflygeln. I bildens bakre del kan man ana den påträffade muren av flata stenar. Övriga stenar tillhör fundament till Ståthållarflygeln. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

sig kända. Medeltiden är mycket dåligt känd, bortsett från de bevarade murarna i Kronköket samt enstaka bevarade stenhuggerier som finns inmurade här och var i dagens slottsmurar. Det kan till exempel finnas rester efter kapell och andra byggnader samt markbeläggningar kvar.

Diskussion & tolkning

Med utgångspunkt i fyndmaterialet bedöms inte de fasta konstruktionerna och lagren vara äldre än andra halvan 1500-talet, bortsett från kullerstenarna (A3) som kan vara äldre. Samtliga fynd framkom i det raseringslager som täckte den påträffade byggnaden i schakt 1.

Huset verkar ha legat i direkt anslutning till den västra sträckmuren och bör därför ha uppförts efter det att försvarsmuren stod färdig efter 1580-1590 (Westlund 1948, s. 176). Huset revs förmodligen samtidigt med den västra sträckmuren inför uppförandet av Ståthållarflygeln år 1691 (Westlund 1948, s. 181).

Avståndet mellan den påträffade byggnadsmuren till flygelns västra yttervägg är cirka 13,6 meter. Räkna man med att byggnaden återfanns innanför sträckmuren, krymper längden till cirka 11 meter. Huset uppskattas därmed till att ha varit cirka 11x11 meter stort om det låg på insidan av den tidigare försvarsmuren (figur 10).

Inga fynd påträffades som kunde ge indikation om vad den påträffade bygganden kan ha haft för funktion. Westlund omnämner några byggnader som är svårplacerade. En av dessa var ett så kallat Proberhus

(laboratieverkstad) som uppfördes i eller utanför slottet under åren 1592-1593. Till huset beställdes hela 47.100 tegelstenar (Westlund 1948, s. 312). Proberhus var fashionabla vid den här tiden och inrättades på många slott, till exempel Nyköpingshus där en Proberkammare uppfördes under åren 1593-1594 (Bohrn 1941, s. 65). Intressant nog är bägge Proberhusen i stort sett samtida.

Vi vet som sagt inte exakt hur stort huset var, men om man räknar med att det stod innanför sträckmuren kan det ha varit cirka 11 x 11 meter stort. Storleken verkar dessutom stämma överens med ett hus med höga trappstengavlar, en skorsten och två fönsterkupor i taket som finns avbildad i Svecia Antiqua (figur 9). Om huset hade 12 meter höga gavlar, rymdes två våningar plus en vindsvåning som på bilden. En gavel utgjordes då av en cirka 99 m² stor yta, medan långsidan av huset var cirka 66 m² stor. Om man inte räknar bort fönster och dörröppningar utgjordes sålunda byggnadens ytterväggar av en yta om 330 m² (198 x 132). Enligt Jakob Strömholm, slottsarkitekt, skulle en kvadratmeter tegelmur som är 0,6 meter bred bestå av cirka 132 tegelstenar (mejl 2016-05-09). 132 multiplicerat med 330 m² ger då 43.560 tegelstenar. Tegel till mellanväggar, golv, murstock och trappstegsgavlar är ej inräknade.

Med det här räkneexemplet skulle med andra ord 47.100 tegelstenar gott och väl räcka till ett hus med de mått som här föreslagits. Därmed kan den påträffade byggnaden ha utgjort slottets Proberhus (figur 10).

Efter det att Vasaborgen uppfördes (år 1537-1545), påbörjades en gestaltning av förborgen år 1555 som fullbordades år 1562 (Westlund 1948, s. 181 & 192). Det medeltida delarna av slottet (Kronköket) bygg-

Figur 8. Den påträffade muren i schakt 2. Notera att de flesta av stenarna är flata utom stenen mellan golvbjälkarna längst ned till vänster i bild. Bilden är tagen från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

des ut till den så kallade Hauptmanflygeln som bands samman med Vasaborgen av de östra och västra sträckmurarna. Sträckmurarna beskrivs som uppbyggda av gråsten. Den östra muren var relativt låg och kraftig, cirka 4 meter bred, med en rad med kanongluggar (figur 9). Den västra murens utseende är dock helt okänd (Westlund 1948, s. 181).

Muren som framkom vid förundersökningen i schakt 2 var dock klenare, cirka 2,6 meter bred. Om det gäller hela Sträckmuren eller om det bara är murens södra ände, går inte att svara på i dagsläget. Att det inte rör sig om ett fundament till Ståthållarflygeln, bestrids av att muren är betydligt bredare än byggnaden. Därtill påträffades även rester efter uppmurad sten och tegel på den bevarade muren, vilket rivits bort vid ett tidigare skede. Med andra ord har muren varit högre. Det verkar rimligt att muren följer flygelns södra och västra ytterväggar. Idag kan man se att byggnaden är uppförd på en mäktig uppmurad terrass som antyder sträckmurens utbredning (bilaga 7).

Referenser

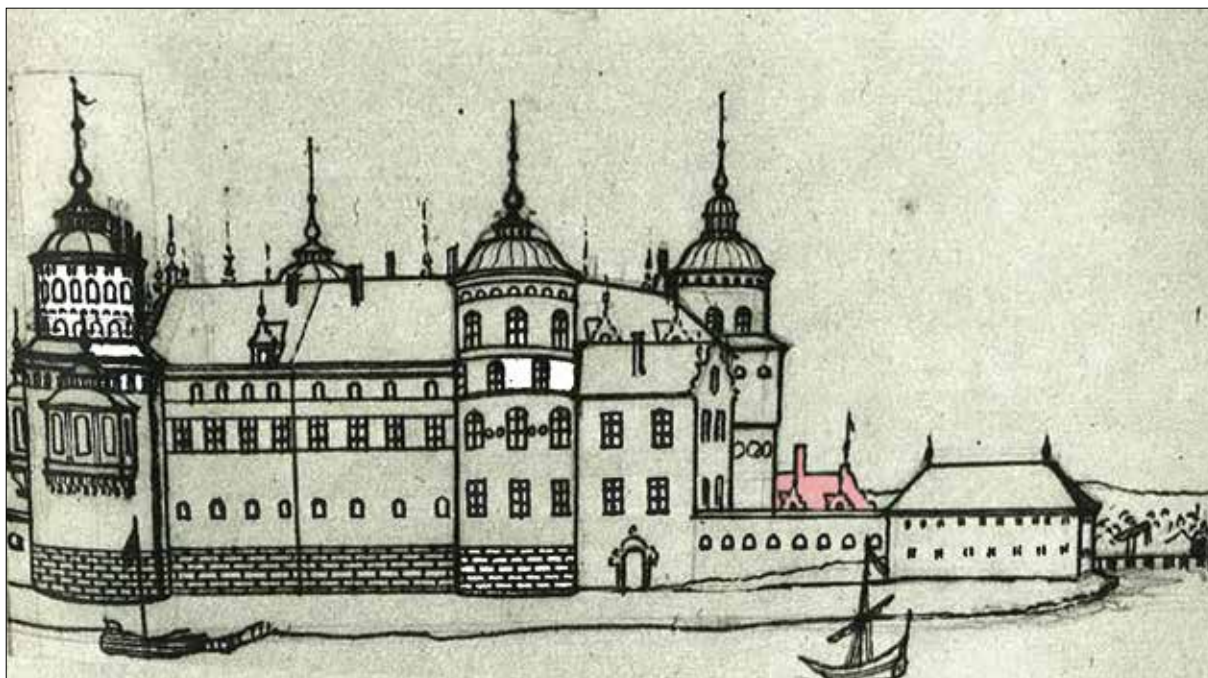
Bohrn, Erik. 1941. *Nyköpings Rennässansslott och Herkules Mida*. Diss. Stockholm.

Dahlbergh, Erik. 1968. *Teckningarna till Svecia antiqua et hodierna. 3, Svealands återstod, Norrland och Åland*. Stockholm.

Digitala Fastighetskartan. Geografiska Sverigedata (GSD). Fastighetskartan med höjdkurvor, Södermanlands län, Gävle.

FMIS. Informationssystemet om fornminnen, Riksantikvarieämbetet. Datauttag Södermanlands län (2015-04-25), Södermanlands län (www.fmis.raa.se).

Hermelin, Olof. 2000. *Kavaljersflygeln vid Gripsholms slott*. RAÄ 38:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersök-

Figur 9. Erik Dahlberg genomförde skisser som förarbeten till den slutgiltiga planschen i *Svecia Antiqua* (Pl. II:8, detalj 1424, Dahlberg 1968). På dessa skisser kan man se Gripsholm vid mitten av 1600-talet och inne på den yttre borggården intill Gripstornet kan man se en byggnad med trappstengavlar, en skorsten och två fönsterkupor i taket. Byggnaden är markerad med rosa färg. I förgrunden kan man se den östra sträckmuren och Sjöporten i Karl IX flygel.

ning. Sörmlands museum, arkeologiska meddelanden 2000:10. Nyköping.

Ljung, Jan-Åke. 1993. *Grundmurar och bjälklag i sjöportsvalvet*. Gripsholms slott. RAÄ 38:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning. Byrån för Arkeologiska Undersökningar. UV Stockholm rapport 1993:68. Stockholm.

Lovén, C. 1996. *Borgar och befästningar i det medeltida Sverige*. Diss. Stockholm.

Pettersson, Björn. 2003. *Trädgårdsmur i Gripsholms slottspark*. Gripsholms slott. RAÄ 38:1, Kärnbo socken, Strängnäs kommun, Södermanlands län. Arkeologisk förundersökning. Sörmlands museum, arkeologiska meddelanden 2003:8. Nyköping.

Strömholm, Jakob. Slottsarkitekt, HOS Arkitekter AB. Mejl 2016-05-09.

Terrängkartan, Geografiska Sverigedata (GSD). Södermanlands län. Kartförlaget, Gävle. 2013.

Westlund, Per-Olof. 1948. *Gripsholm under vasatiden: en byggnadshistorisk undersökning*. Diss. Stockholm.

Arkiv

Sörmlands museums arkiv (SMA). *Stadsarkeologiskt register, Mariefred*.

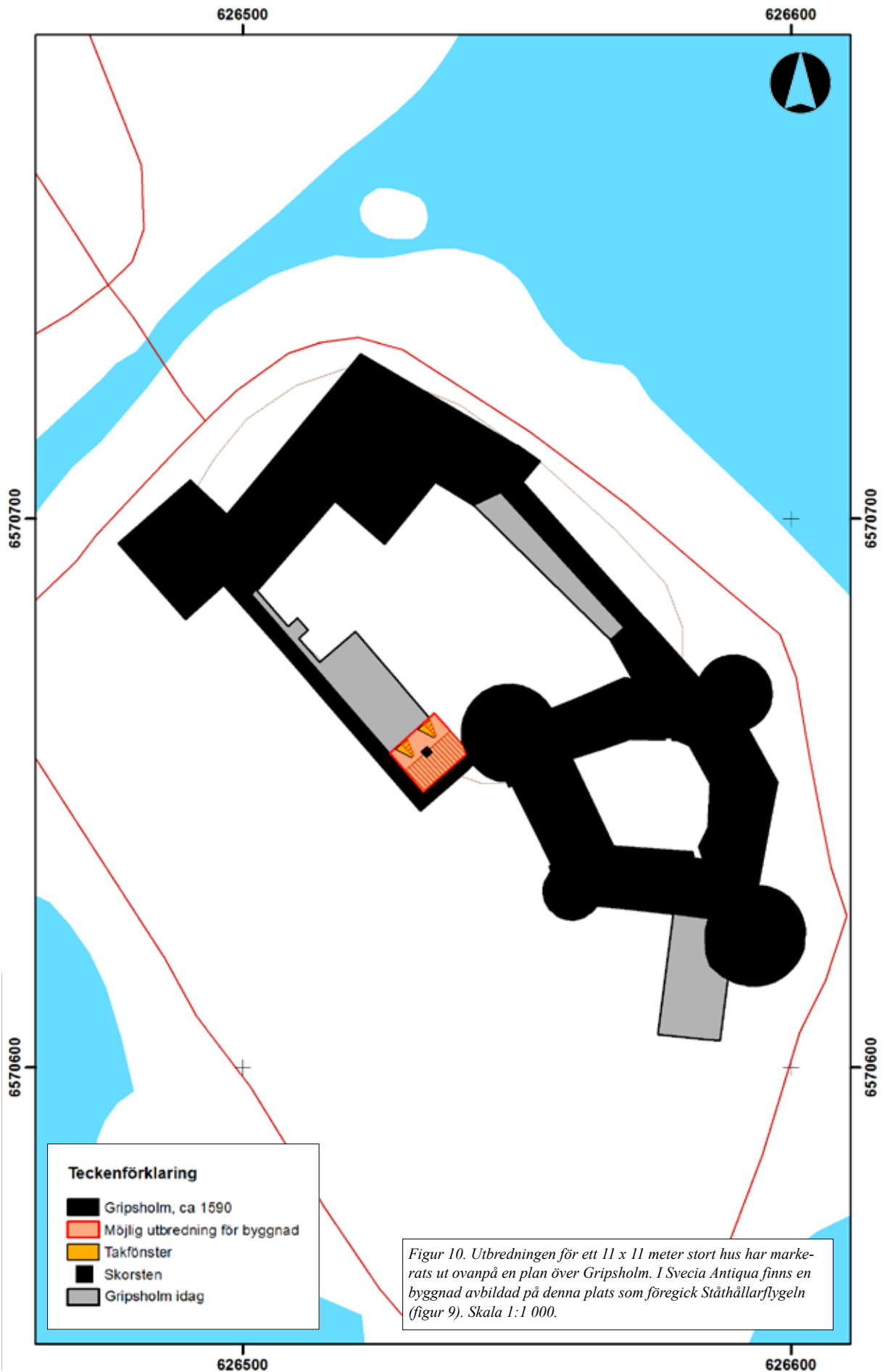
Webbsidor

<http://www.byggnadsvard.se/byggnadskultur/tak/tegelpannan-en-svensk-klassiker>. 2016-02-21.

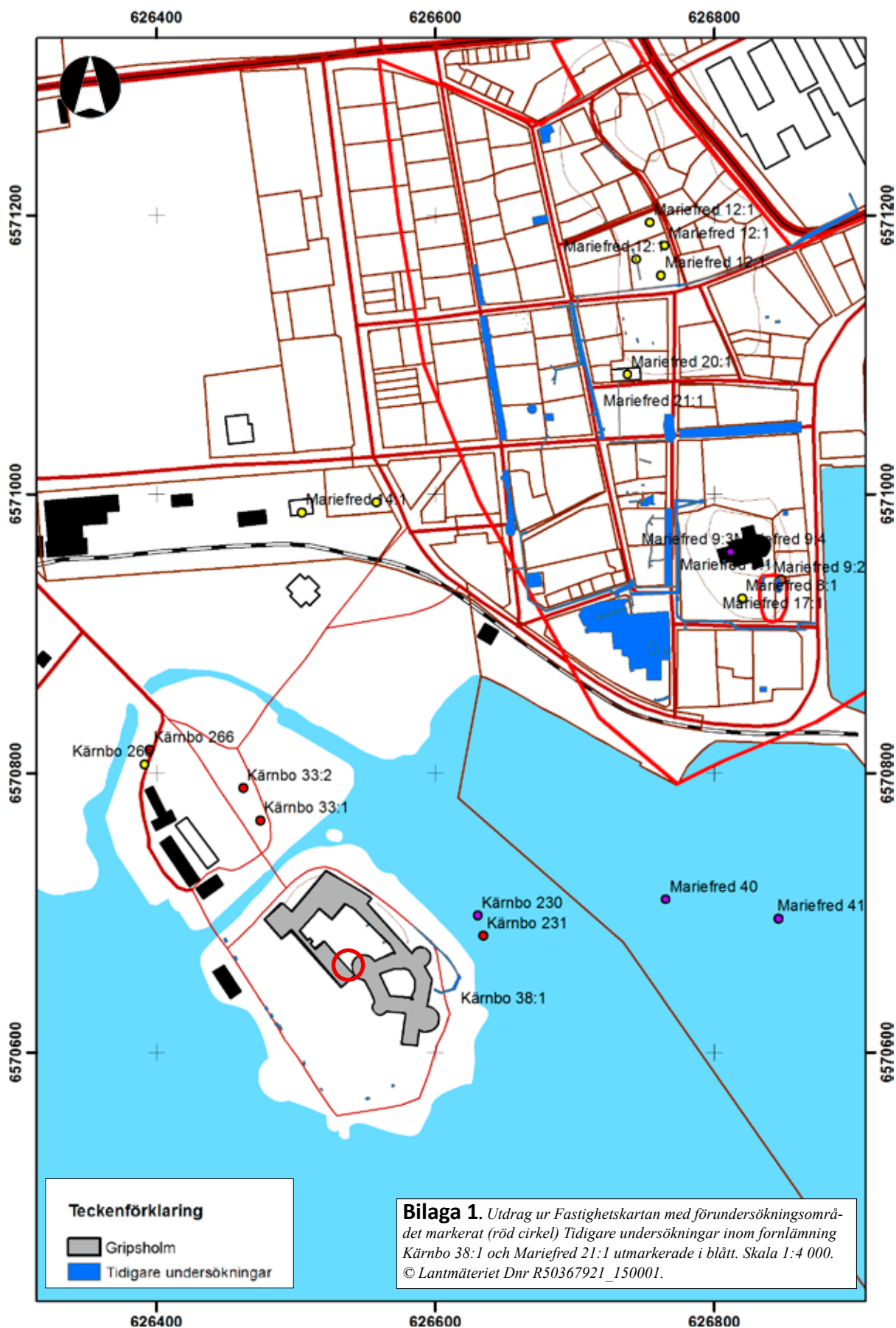
Administrativa uppgifter

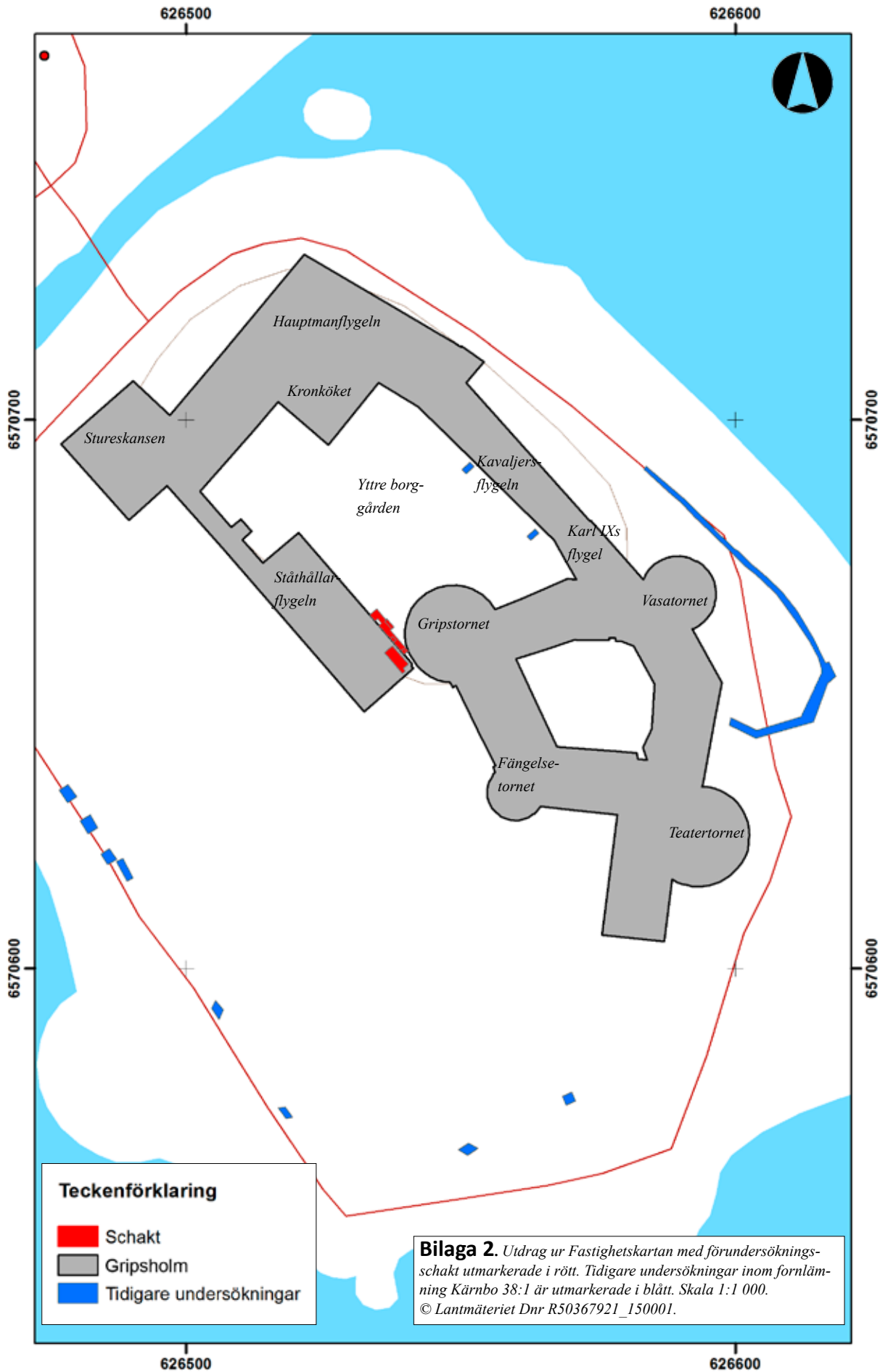
Projektnummer Sörmlands Arkeologi AB: 1527
Länsstyrelsens dnr: 431-5229-2015
Tid för undersökningen: 2016-04-04 – 2016-04-07
Personal: Patrik Gustafsson Gillbrand
Belägenhet: N (x) 6570653,87 E (y) 626539,55
Koordinatsystem: SWEREF99 TM
Höjdsystem: RH 2000
Undersökt yta: intensivt 21 m²

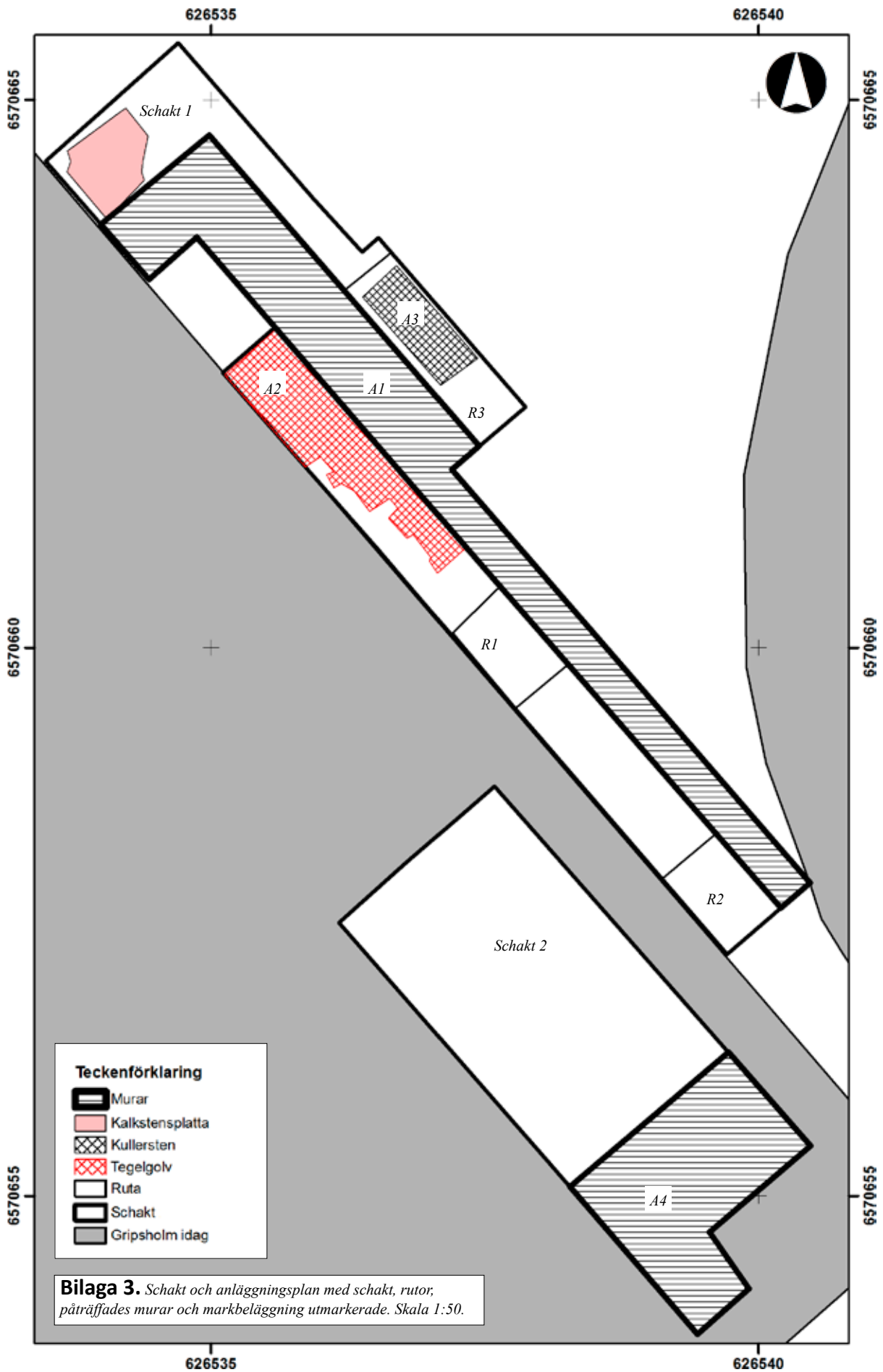
Dokumentationsmaterialet förvaras på ATA. Inga fynd tillvaratogs.

Bilagor

Bilaga 3. Schakt och anläggningsplan med schakt, rutor; påträffades murar och markbeläggning utmarkerade. Skala 1:50.

Bilaga 4. Schakttabell

Schakt	Storlek (m)	Djup (m)	Anl.	Beskrivning
1.	10,6 x 1,9	1,0	A1-A3	Yttre borggården. 0,20-0,40 m raserings- & utfyllnadslager. Därunder en sten- och tegelmur samt golv och stenlagda markytor.
2.	5 x 2	0,60	A4	Ståthållarflygel. Utfyllnadslager. Därunder en stenmur.

Bilaga 5. Ruttabell

Ruta	Storlek (m)	Djup (m)	Beskrivning
1.	1 x 0,5	0,2	Utfyllnadslager. Grå sandlig lera. Därunder ett stort stenblock.
2.	1 x 0,5	0,3	Utfyllnadslager. 0,40 grå-orange kalkbruks- & tegelkross, 0,10 grå sandlig lera, 0,30 tegelkross, 0,10 grå lerig silt, 0,10 brun sand med kalkbrukskross, därunder gulbrun morän (ej naturlig).
3.	2 x 0,5	1,0	Utfyllnadslager. 0,10 grå grusig sand, 0,10 gulbrun morän (ej naturlig), 0,05 brun sand och därunder A3 en kullerstensbeläggning.

Bilaga 6. Anläggningsregister

Anr	Typ	Storlek (m)	Beskrivning	Schakt	x	y	z
A1	Mur	10 x 0,65	Fot av natursten, ca 0,2-0,8 m stora, murade med kalkbruk med ett bevarat skikt av stortegel. 0,6 m hög.	S1	6570661,90	626536,90	7,34
A2	Tegelgolv	2,9 x 0,6	Stortegel, lagda utan bruk.	S1	6570661,90	626536,10	6,92
A3	Kullersten	1,5 x 0,4	Natursten, ca 0,05-0,15 m stora.	S1	6570662,90	626537,00	6,85
A4	Mur	2 x 1,5	Tuktad sten, ca 0,5-0,7 m stora, murad med kalkbruk.	S2	6570655,20	626539,45	7,47

Bilaga 7. Fotodokumentation

Figur 1. Kullerstensbeläggning (A3) i Ruta 3 i schakt 1 som täcks av olika utfyllnads- och raseringslager. Kullerstenarna kan utifrån stratigrafin dateras till tiden före muren (A1). Bilden är tagen från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 2. Detalj av muren (A1) och tegelgolvet (A2). Bilden är tagen från sydöst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 3. Murens hörn och de bevarade grundstenarna (A1). Direkt norr om muren framkom även en kalkstensplatta som troligen utgör en stenbeklädd gårdsplan framför byggnaden. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

Figur 4. Detalj av muren i schakt 2 (A4). Till höger syns rester av tegelstenar som delvis täckt stenmuren. Bilden är tagen från väster. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

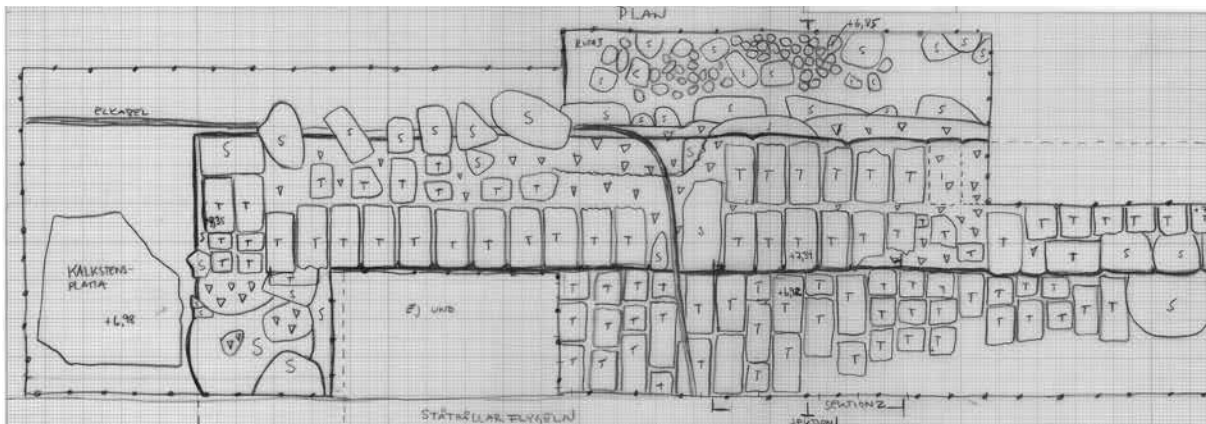

Figur 5. I samband med att murens insida grävdes fri från tegel- och kalkbrukskross kunde man se att stenarna var kraftiga till sin tjocklek. Bilden är tagen från nordväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

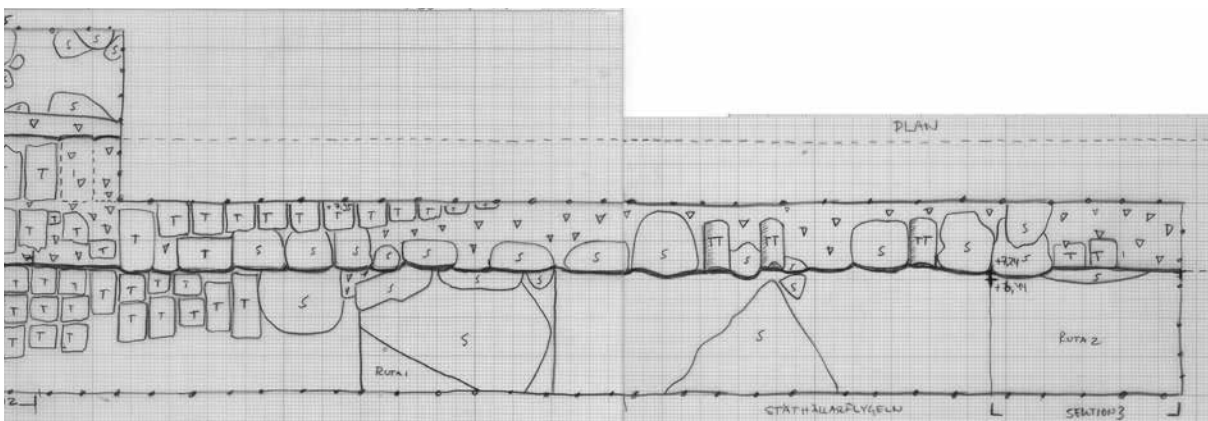
Figur 6. Sydvästra hörnet av Ståthållarflygeln. Notera den höga terrassen som byggnaden är uppförd på. I dess nedersta del kan man ana att terrassens är uppförd i sten som tittar fram ur putsen. Förmodligen utgör terrassen den undre delen av den västra sträckmuren. Bilden är tagen från sydväst. Foto: Patrik Gustafsson Gillbrand 2016, Sörmlands Arkeologi AB.

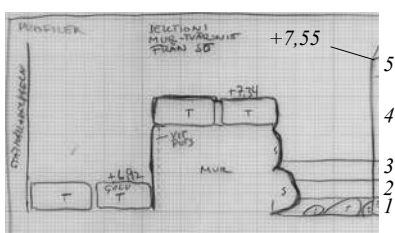
Bilaga 8. Plan- & profilritningar

Figur 1. Planritning över nordvästra delen av schakt 1 med mur, tegelgolv, kullerstenar, kalkstensplatta och Ruta 3. Från sydväst. Skala 1:40.

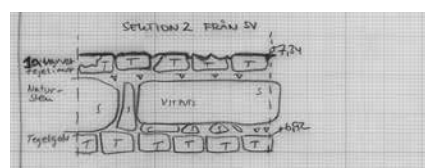

Figur 2. Planritning över sydöstra delen av schakt 1 med mur, tegelgolv, kullersten, kalkstensplatta och Ruta 1 & 2. I muren fanns inmurade nunnetakegel (TT) som utfyllnader. Från sydväst. Skala 1:40.

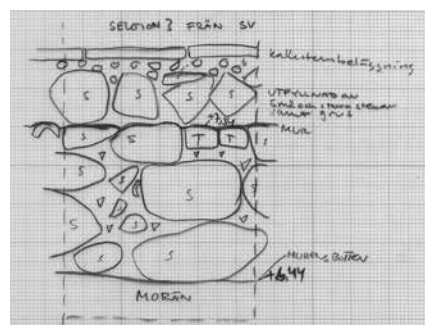

Sektion 1. Tvärsnitt genom tegelgolv, muren och Ruta 3. Från sydöst. Skala 1:40.

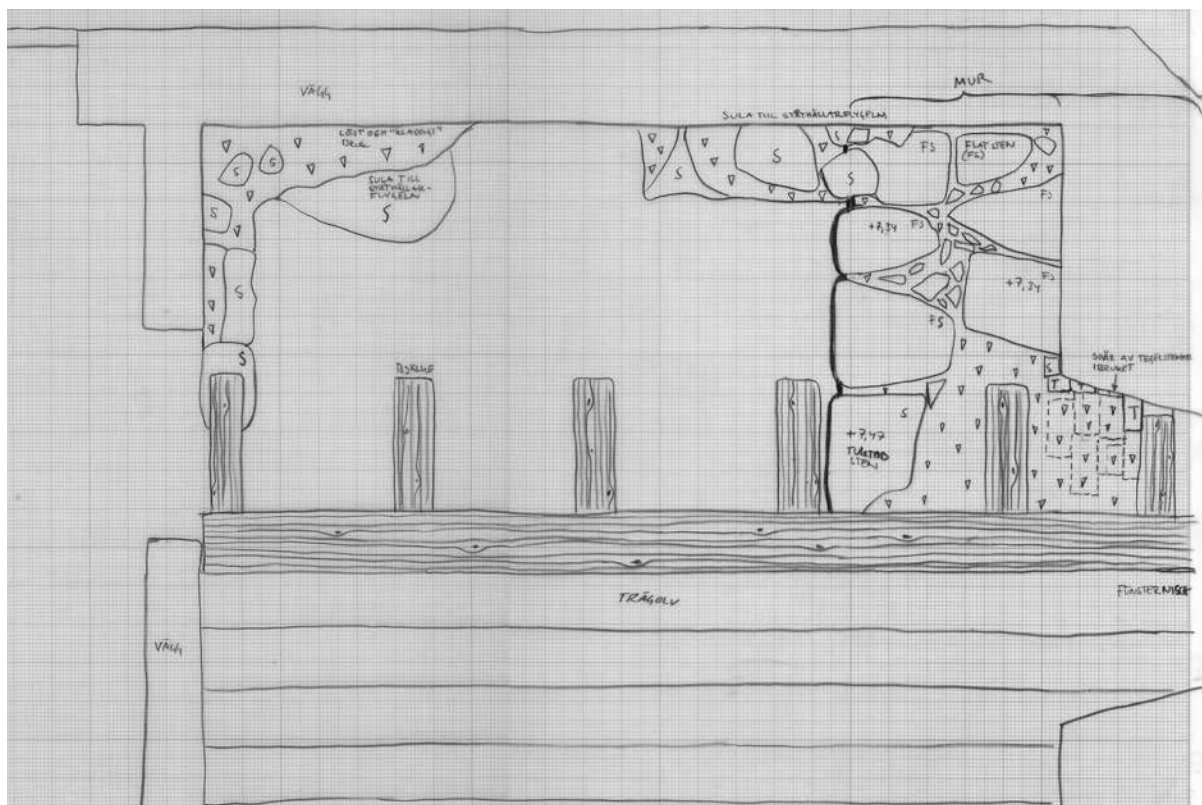
5. Grus
4. Utfyllnads- och raseringslager. Grått - orange sandigt lager. Rikligt med tegel- och kalkbrukskross samt enstaka fynd av yngre rödgods, kakel, djurben, spik, fönsterglas, bly till fönster och munk- & nunnetegel.
3. Markyta till hus. Grå grusig sand.
2. Utfyllnadslager. Gulbrun morän.
1. Markyta. Brun sand med inslag av grus. Därunder kullerstenläggning.

Sektion 2. Del av västra sidan av muren (insida). Från sydväst. Skala 1:40.

Sektion 2. Västra sidan av murens södra del. Från sydväst. Skala 1:40.

Figur 3. Planritning över schakt 2 med äldre stenmur (västra sträckmuren), trägolv, bjälkar och grundmur till Ståthållarflygeln. Från syd-väst. Skala 1:40.